

El Fuero de Jaca.— 2 vols.— El Justicia de Aragón.— Saragossa, 2003.— 746 pàgs. + 351 pp. (30,50 x 21,50 cm).

La Institució del Justicia de Aragón, amb la col·laboració de l'Obra Social y Cultural d'IBERCAJA (també el Consejo de Investigaciones Científicas i el desaparegut Instituto de Estudios Pirenaicos), publica en dos volums la reedició en facsímil de l'obra de Mauricio Molho (1922-1995), *El Fuero de Jaca. Edición crítica* publicada el 1964 (realitzada però el 1954), i diversos treballs i estudis sobre el mateix Molho i el dret de Jaca.

Exactament la reedició de l'obra de Molho es conté en el primer volum d'aquesta nova publicació, amb una magnífica presentació. El mateix Molho afirmava en l'anomenada «Advertencia preliminar» del seu llibre que «constituye un intento de fijar y aclarar el texto del Fuero de Jaca», endinsant-se en l'estudi lingüístic de la compilació jaquesa, tot relacionant fonamentalment les versions dels pergamins originals conservats a l'Archivo Histórico Nacional (Madrid) i a la Cámara de Comptos de Pamplona.

Un *Fuero* que segons Molho, d'acord amb l'estat de les investigacions en el moment de la preparació del seu treball, tindria el seu origen en aquella donació de 1063 feta per Sancho Ramírez a la vila de Jaca, elevat-la a ciutat i atorgant-li una sèrie de privilegis ben peculiars que la distingien de la resta de ciutats i viles aragoneses de l'època. La intenció del monarca era atreure nous pobladors per a aquell territori, servs rurals i de més enllà dels Pirineus, tot convertint Jaca en una nova capital del regne. El text escrit en llatí, conté un total de 24 capítols o disposicions de naturalesa ben diversa, que en conjunt asseguren la llibertat dels seus habitants, amb la voluntat de garantir-ne la població i de promoure el seu desenvolupament econòmic, fins el punt que hom parla sovint en relació amb el dret de Jaca com d'un dret burgès front a altres manifestacions jurídiques de l'època de caràcter estrictament feudal. Disposicions de diversa naturalesa penals, civils, processals, mercantils, etc. Destaquem aquells preceptes que reconeixen la prescripció adquisitiva en béns immobles per la tinença d'un any i un dia, la prohibició del duel (ordalia), l'alliberament de la presó amb el dipòsit d'una fiança, la llibertat d'anar a moldre als molins que es vulguin (excepte jueus), l'exempció de càstig per relacions sexuals extramatrimonials consentides sempre que la dona no fos casada amb altri, etc.

Al privilegi anterior, cal afegir un altre document conegut com *la Carta dels jurats de Jaca als de Pamplona*, en el que es relacionen quatre capítols o «fueros» com es diu pels que també es regien els habitants de Jaca. El document s'envia a Pamplona en raó d'una petició feta pels jurats de la ciutat navarresa per tal de clarificar quins furs jaquesos hi regeixen precisament. En tot cas aquests furs escrits en romanç són d'ordre penal (sobre l'assassinat, el robatori).

Tots dos documents són a la base del dret municipal de Jaca, que coneixerà un extraordinari desenvolupament el segle XIII quan acaba compilant-se tot coincidint pràcticament amb la promulgació del Codi d'Osca o *Fueros de Aragón*. Mentrestant el nucli inicial dels furs jaquesos es va ampliant amb altres concessions i privilegis diversos, que en conjunt són objecte de diferents confirmacions reials com ara les de Ramir II (1134) i Alfons II (1187). Ja el segle XIII es formen vàries redaccions extenses dels furs de Jaca.

En efecte, Molho coneix set redaccions dels *Fueros de Jaca* en llengua romanç que es troben en diferents arxius, uns a Madrid, Barcelona i París i a ells n'afegeix altres de Saragossa i Pamplona. L'autor les estudia i compara, tot fent-ne finalment tres grups que ve a identificar quan als seus orígens i en funció de les seves diferències, doncs en ocasions difereixen ostensiblement del seu contingut. Aquestes redaccions, algunes parcials, formen còdices i són les següents: A1 que es troba a Madrid (Biblioteca Nacional), A2 a París als Arxius Nacionals, B també a París i als mateixos Arxius, C a Madrid a la Biblioteca Nacional, D a Barcelona a la Biblioteca de Catalunya, i E1 i E2 ambdues a Madrid a la Biblioteca de Palau. A aquests textos cal afegir altres documents en els que també es recopilen els furs de Jaca: Az, un plec de pergamins de l'Arxiu de la Basílica del Pilar a Saragossa; AP, un document en el que es conté una part dels furs jaquesos, i que es troba a l'Arxiu Municipal de Pamplona; i O1 i O2, una collecció d'ordinacions que es copien després dels furs en els còdices A1 i A2, mentre que en els altres manuscrits s'integren perfectament en els mateixos furs.

Precisament Molho ja per al seu treball, per tal d'elaborar la seva versió crítica dels *Fueros de Jaca*, parteix d'una redacció que ell anomena A, la primera extensa en llengua romanç, la qual es reflexa i l'extreu dels manuscrits citats A1, A2 i Az (tot preferint la primera), obra tots ells de juriconsults aragonesos. D'aquesta manera l'autor reelabora el text dels *Fueros de Jaca* amb

un total de 313 capítols (vol. 1, pp. 95-242). És un text crític que té en compte les variants lèxiques que es contenen en la seva redacció respecte d'altres manuscrits; al capdavant es publica un sumari, el text comença amb «Aquest es lo for de Jaca ...», i a partir d'aquí segueixen els seus capítols sense un cert ordre sistemàtic. Així és tenint en compte que es barregen preceptes sobre qüestions penals amb especial incidència en fets com l'assassinat i el robatori, i processals en sobretot la reclamació de deutes, els mitjans provatoris en judici; es regulen aspectes successoris i particularment testamentaris amb altres afectants als serveis de molí i a la protecció de la propietat; es tracta de les penyores i les fiances, de qüestions afectants als infançons, i un llarg etcètera fins els seus 313 capítols, un ordenament extens que ens recorda pròpiament els *fueros extensos* castellans de l'època. El document conclou amb l'expressió «Aquí fina lo for de Jaqua».

Molho ens presenta també la que s'anomena «Compilación O» (pp. 245-257), un recull d'altres privilegis forals els primers dels quals corresponen a una concessió feta per Pere II (I de Catalunya) en la Corts d'Osca de 1208. Tots ells apareixen recollits separatament i després dels propis furs de Jaca en els manuscrits que l'autor utilitza en la seva obra crítica (són dos: O1 i O2). En total són 23 capítols que s'han d'afegir als furs com a dret propi de Jaca amb preceptes ben distints: sobre la guerra, del duel entre cavallers, els serveis a prestar al rei, de la seguretat dels camins, d'alguns aspectes de la infançonja, sobre la venda d'heretats a jueus, de les pastures, etc.

A partir de la pàg. 259 l'autor transcriu el manuscrit parcial A2 de 55 capítols, però amb esmenes i addicions en funció de la redacció del nou text ja elaborat com definitiu (acaba a la pàg. 278). Tot seguit ve el manuscrit B amb 263 capítols (pàgs. 281-354); i després les redaccions C i D en sí coincidents i que també inclouen un sumari capitular; amb 323 capítols (inclouen aquelles altres ordinacions de 1208) (es publiquen entre les pàgs. 279-507).

Cas apart és el del manuscrit E que recull el *Fuero de Jaca* dins una redacció àmplia de dret de Pamplona (al bell mig entre el *Fuero General de Navarra* i els *Fueros de Estella* i *de la Novenera*, etc.). Es tracta d'una redacció més extensa amb 354 capítols (pàgs. 591-711), segons com regeix en aquella ciutat navarresa.

A més el nostre autor inclouïa un Apèndix sobre les ordalies en el fur de Tudela tot comparant dos manuscrits d'aquell ordenament, els més antics,

i que estan relacionats molt estretament amb els furs de Jaca (pàg. 715-730). Per últim Molho incorpora uns índexs de noms propis de gran interès.

Fins aquí el primer volum d'aquesta nova edició. El segon volum constitueix en canvi un recull de diversos articles i treballs de gran vàlua relacionats evidentment amb els furs de Jaca. El primer article que es publica és de Félix Monge Casao, dedicat precisament a «Mauricio Molho en mi recuerdo», i amb l'objecte de donar a conèixer «la personalitat i l'obra» del seu amic desaparegut. D'aquesta manera Monge fa una sinopsi biogràfica de Molho, nascut a Constantinoble el 1922, fill d'una família sefardí. Malgrat certes limitacions físiques, el nostre autor estudia a París i amb la seva família obté la nacionalitat espanyola per a traslladar-se a Espanya arran la Segona Guerra Mundial; aquí es llicencia en Filologia Romànica. Finalment sota la direcció del professor Rafael Lapesa realitza la seva tesi doctoral a la Universitat Complutense de Madrid, l'objecte de la qual era efectivament l'edició crítica dels furs de Jaca a partir d'uns manuscrits aragonesos i navarresos. Molho s'havia interessat pel tema quan el romanista català Martí de Riquer li va mostrar un document que semblava escrit en provençal, però que presentava certes particularitats alienes a aquella llengua. A partir d'aquí, acompanyat per la seva esposa espanyola i també romanista, Blanca González, cerca i localitza els diversos manuscrits que finalment utilitza per a la seva tesi doctoral en arxius i centres de Madrid, París, Barcelona, Pamplona i Saragossa. Una tesi que defensa el 18 de març de 1954, amb la qualificació de sobresalient i opció a Premi Extraordinari. Tanmateix, Molho torna a París on es dedica a la recerca i a la docència a la Sorbona, i a altres activitats intel·lectuals tot mantenint la seva vinculació amb Espanya (bé que es nacionalitza francès). El 1972 accedeix a una Càtedra de Llengua i Literatura Espanyola a la Universitat de París IV; rep nombrosos premis i guardons, i publica diversos treballs, fins la seva mort a París el 17 de juny de 1995.

Un segon article és justament l'edició en facsímil d'un treball del mateix Molho, «Difusión del Derecho Pirenaico (Fuero de Jaca) en el reino de Aragón», publicat l'any 1960 precisament per la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el seu *Boletín* núm. XXVIII (1959-1960), pàgs. 265-352. A partir de l'examen minuciós de diversa i nombrosa documentació aragonesa dels segles XII i XIII, l'autor observa com el fur de Jaca estén la seva

jurisdicció per l'Aragó pirenaic fins que paulatinament es substituït pels nous furs d'Aragó segons la Compilació d'Osca de 1247, aprovada en Corts en el regnat de Jaume I. Una difusió del dret de Jaca que en un principi es produeix per la via de la pràctica judicial (fins i tot a Navarra i al territori de Castella), com ja constatava Ramos Loscertales en afirmar que Jaca esdevé centre jurídic en el que «la formació del dret havia aconseguit un alt grau de perfecció». Ningú dubta de la influència franca en el dret de Jaca, com tampoc de l'origen jaqués del dret navarrès; un dret, aquest de l'Alt Aragó que d'altra banda s'aplica en les apel·lacions en ciutats com Sant Sebastià i Logronyo, que exerceix la seva influència per les noves terres aragoneses fins el curs de l'Ebre, i que inspira altres textos forals com els de Tudela, Estella i de la mateixa Saragossa, tot constituint «l'exponent de l'estatut personal dels-burgesos» front el dret senyorial que representa l'altre fur aragonès de Sobrarbe. Molho realitza en tot cas un excel·lent treball comparatiu institucional entre els furs de Jaca i altres furs de zones immediates, la qual cosa li permet pràcticament establir una veritable família jurídica emanada de Jaca.

La Dra. Ana María Barrero García tracta de «La difusión del Fuero de Jaca en el Camino de Santiago». En un magnífic treball, en la seva línia d'investigació completa i acurada habitual i a través de la documentació existent, l'autora es refereix a Jaca tal com ens la presenta la documentació històricojurídica del segle XIV: com un «centro generador de un derecho propio que alcanzó amplia difusión más allá del espacio territorial inmediato, llegando a traspasar ampliamente las fronteras del reino». Així els furs de Jaca es concedeixen a la ciutat de Pamplona i a les viles de Sangüesa, Lumbier, Larrasoana, Villava, Lanz, Echarr i Villafranca, mentre el fur d'Estella que per la seva part s'inspira en el jaqués, s'atorga a Olite, Puente la Reina, Tiebas, Monreal i Tafalla: en un i altre cas es tracta de llocs situats en la ruta o camí de Sant Jaume des de Roncesvalles, habitualment seguit pels mercaders que van a Pamplona des de Jaca o a França o a Baiona i Sant Sebastià. La Dra. Barrero examina la documentació històrica amb la que comptem des del segle XII, amb especial referència al conegut *Llibre de la Cadena* de 1283, que es troba a Jaca, sense oblidar les diverses publicacions dels nostres furs. Al parer de qui subscriu i malgrat el tema assignat a l'autora, aquesta primera part és tant o més interessant que l'objecte central del treball. Estem acostumats a descobriments semblants als que aquí es fan, fruit del saber fer de la seva

autora. Efectivament, la Dra. Barrero estudia amb deteniment el text conegut del fur de Jaca conservat en dues versions que curiosament difereixen en la seva extensió normativa: la més àmplia ens arriba per mitjà de dos exemplars, un en una còpia del segle XII en pergamí, i l'altre segons la seva transcripció en el citat *Llibre de la Cadena* de 1283. A més, la versió més breu és la que justament utilitza Ramir II en confirmar els furs de Jaca, i Sanç el Savi en la dels d'Estella de 1164. En tot cas es fa evident aquesta dualitat de versions malgrat les coincidències formals i textuais; però l'examen diplomàtic dels documents posa de manifest sobretot el fet que el document de Sanç Ramírez fou alterat com a màxim fins 1283 quan es data el *Llibre de la Cadena* però amb posterioritat a 1197 (data del darrer privilegi reial que s'hi conté copiat). I això a partir de «la refundició de recensions normatives d'origen i naturalesa diversa i de la seva adequació a una estructura formal adoptada» (curiosament s'observa la tendència a seguir i usar formes cancelleresques catalanes front les pràctiques documentals aragoneses). La Dra. Barrero segueix tractant de la difusió del dret de Jaca tot remuntant-se a les concessions que se'n fan a Navarra vinculades al procés repoblador que es genera en el Camí de Sant Jaume, destacant els casos del nucli originari de Sangüesa i Estella en els que l'atorgament el feia el mateix rei Sanç Ramírez. Després vindrien molts altres casos protagonitzats pel fill d'aquell monarca, Alfons I el Bataller, i el successor d'aquest al tron, Ramon Berenguer també comte de Barcelona. Encara la nostra autora elabora una taula de concordances entre el fur de Jaca de Sanç Ramírez i els documents posteriors de Sangüesa, Puente la Reina, Alquézar, Aínsa, Pamplona, Asín, Olite, Berdún, Pueyo de Pintano, Estella, Iriberri y Pueyo de Castellón més altre atorgat també a Jaca per Ramir II; entre tots ells existeixen nombroses concordances que es posen de manifest, tot distingint: supòsits comuns a Jaca i altres furs (5), uns que en canvi no pareixen a Jaca (2), altres que sí hi són i també en furs aragonesos (7), solament un és comú entre Jaca i els textos navarresos (1), i altres són comuns entre furs navarresos i aragonesos però no figuren a Jaca (4 i 3 respectivament). Finalment la Dra. Barrero es refereix al procés de formació del dret de Jaca amb una primera fase coincident amb el moment de la concessió de Sanç Ramírez reconeixent l'assentament poblacional i atorgant-li un estatus prou favorable com ja s'ha posat de manifest; i una segona fase culmina amb la formulació i fixació per escrit de normes generades per a la

convivència de la gent establerta a Jaca i el seu entorn. En qualsevol cas s'ignora qui és o qui són els seus autors d'aquesta recopilació, tot i que actuarien indubtablement sobre el text original de Sanç Ramí­rez ampliant-lo com s'ha dit i de la manera com fou confirmat per Ramir II la primera meitat del segle XII.

El Dr. Jesús Delgado Echevarría s'ocupa de «Fueros de Jaca y Fueros de Aragón. Tablas de concordancias». L'autor parteix de les edicions de Molho quant als furs de Jaca; i pel que fa al text dels furs d'Aragó ho fa preferentment del document existent a la Biblioteca Nacional publicat per Gunnar Tilander el 1937, però també té en compte altres versions publicades. Amb tots aquests textos Delgado realitza les seves taules de concordances, i conclou que la versió A publicada per Molho és la més estretament emparentada amb la del Codi d'Osca: resulta que la major part dels paràrrafs d'aquella versió jaquesa es troben en els furs d'Aragó (en falten aproximadament 22).

El professor J. Ángel Sesma Muñoz es refereix a «Aragón, los aragoneses y el Fuero de Jaca (siglos XI-XIII)». L'autor es refereix al segle XI europeu, moment en el que Aragó amb Sanç Ramí­rez al front inicia un procés de transformació i d'incorporació al món occidental. Cal destacar el paper fonamental d'aquell rei en l'expansió i la consolidació de la nova monarquia aragonesa, amb la creació de noves poblacions tot promovent la propietat privada, i amb fets de major transcendència com ara l'infeudació del regne a Roma el 1068 i l'obertura de noves vies de comunicació cap als territoris veïns; és en aquest context que cal situar la erecció en ciutat de la vila reial de Jaca, a la vora del riu Aragó, i la concessió dels seus furs. Amb aquests privilegis el monarca vol atreure nous pobladors per a la seva nova ciutat: cavallers, burgesos i pagesos. I tot seguit l'autor passa a descriure amb cert detall les disposicions jurídiques que s'hi contenen de tot ordre, destacant les de caràcter penal, la consagració de la propietat privada, la protecció del mercat local, etc. El Dr. Sesma afirma que els primers pobladors serien de l'ordre d'uns 500 (amb un 30 per 100 de menors de 14 anys), destacant els seus llocs d'origen en funció dels seus cognoms (molts provinents de França: Cahors, Toulouse, Tarbes, etc.). Ja les activitats que s'hi exerceixen són bàsicament les de l'agricultura i la ramaderia, i existeixen alguns artesans de la pell i de la ferreria, així com del tèxtil. És a partir de la concessió dels furs i sobretot de la confirmació i ampliació que en fa Ramir II el 1134, quan es produeix l'arribada de nombrosos

mercaders que s'hi estableixen, amb els nous beneficis atorgats i amb l'equiparació dels habitants de Jaca amb els burgesos de Montpeller, tot assegurant el desenvolupament i el creixement econòmic de la ciutat i el seu territori. Tots aquells privilegis i llibertats són evidentment conservats, confirmats i millorats pels reis posteriors.

María del Carmen García Herrero s'ocupa de «El universo de las relaciones familiares en el Fuero de Jaca». Una altra molt interessant aportació d'aquesta edició. Per l'autora aquest codi ampli de Jaca segons la seva darrera versió del segle XIII constitueix el reflex de la societat del seu temps a la que vol regir, tot centrant la seva atenció en regular la convivència i les relacions de la població. Hom parla de «villas, castillos y ciudades», de «infanzones, francos y villanos» i d'«agricultores y ganaderos, hombres y mujeres». El cas és que García a la llum del text de Jaca va explicant quines relacions familiars i personals es configuren en aquella societat medieval altairagonesa, tot analitzant les expressions i les paraules que s'utilitzen i els supòsits ben peculiars que es regulen, amb especial referència a les relacions maritals, paternofiliars i entre germans. Un treball que complementa a la perfecció els anteriors.

Vicente Bielza de Ory s'ocupa de «El Fuero de Jaca, el Camino de Santiago y el urbanismo octogonal». L'autor defineix el fur de Jaca com un «factor de ordenación y desarrollo urbano de la misma Jaca» i destaca «su incidencia en el urbanismo posterior del Camino de Santiago, del Reino y de la Corona de Aragón» (sempre en el context històric de l'Europa dels segles XI i XII). Bielza es refereix als nuclis preurbans anteriors de tipus «castrum» i «villae» en el Camí de Sant Jaume, als que es correspon la Jaca del primer terç del segle XI. I després remarca la intenció de Sanç Ramírez de convertir Jaca en capital del seu regne amb el seu palau i altres serveis públics, tot construint una ciutat nova sobre la vella vila, una ciutat burgesa de parcelles iguals diu, per a homes lliures i iguals (el 1135 ja ultrapassa el burg antic). L'autor d'aquest treball insisteix en que la nova ciutat obeeix a una planificació jeràrquica i pionera en l'urbanisme medieval, articulada sobre una creu, i amb un eix que és el carrer Major. Bielza estableix doncs una estretíssima relació entre el fur de Jaca i l'urbanisme del segle XII, fins i tot parla de la influència urbanística que Jaca exerceix en tot el seu entorn aragonès i navarrès. El treball va acompanyat de nombroses làmines de gran interès, que donen un valor extraordinari a aquest article també per als arquitectes i els urbanistes actuals.

Tancant ja aquest segon volum tenim l'article «Introducción al estudio lingüístico del Fuero de Jaca», de María Antonia Martín Zorraquino i María Luisa Arnal Purroy. Ambdues reconegudes especialistes fan l'estudi lingüístic dels furs jaquesos a partir dels textos que Molho publica, un treball igualment extraordinari, un objectiu que aquell també s'havia fixat però que finalment no va poder realitzar. El cas és que les autores després d'intentar amb èxit contextualitzar el fur de Jaca des de la vessant històrica i també jurídica, destaquen la presència franca a Aragó i Navarra i la seva indubtable influència lingüística en aquells territoris. Tot seguit examinen el lèxic dels manuscrits que coneixem, i n'estableixen les seves afinitats i diferències (entre els manuscrits aragonesos i navarresos).

Una obra en definitiva de valor considerable per quant posa a l'abast de tothom els *Fueros de Jaca* en les versions publicades per Mauricio Molho (una obra difícilment igualable), acompanyant-la amb els magnífics i complets estudis elaborats pels més prestigiosos especialistes en cada un dels àmbits que es tracten. Una publicació en definitiva que s'insereix en aquesta línia d'investigació històrica de llarga tradició per a la recuperació dels textos medievals peninsulars.

JOSEP SERRANO DAURA

MAS SOLENCH, Josep Maria: *Història i dret a Catalunya*.— Pròleg de Josep M. Font i Rius.— Pagès editors.— Lleida, 2003.— 171 pp. (25 x 17,5 cm).

Sistemático y concreto y, a pesar de todo, completo (como reconoce Josep M. Font i Rius en el Prólogo) son los calificativos que mejor definen el trabajo realizado por Josep M. Mas i Solench a la hora de analizar la evolución de la historia y del derecho de Cataluña.

Tras una escueta presentación estructura el libro en un total de nueve capítulos. Comienza con lo que denomina «primeros elementos» donde efectúa un repaso de los primitivos pobladores de la Península, la romanización, el cristianismo, el reino visigodo y la invasión musulmana, que completa con un esquema histórico ilustrativo de la evolución del derecho catalán desde el año 878 hasta 1991 (esquemas que estarán presentes en capítulos sucesivos).